

Początki posesji przy dzisiejszej ul. Włókienniczej 16 są trudne do ustalenia z powodu braku źródeł historycznych. W czasie, gdy powstawała, ul. Włókiennicza nosiła nazwę Zaułka Białostoczań-skiego, gdyż łączyła miasto z wsią Białostoczek (została jednak w 1886 r. przecięta torowiskiem kolei białostocko-baranowickiej i wytyczoną wzdłuż niego późniejszą ul. Poleską). Po 1919 r. utrzymano nazwę „Białostoczańska”, ale po II wojnie światowej przyjęto aktualnie funkcjonujące określenie. Znaczenie Zaułka w 2 poł. XIX w. zaczęło wzrastać z powodu lokalizowania na tym odcinku zakładów fabrycznych, korzystających z przepływającej obok rzeki Białej (podobna sytuacja miała miejsce na przeciwległym brzegu rzeki, tj. od strony ul. Jurowieckiej). Warto również pamiętać, że przedwojenny narożnik ulic Nowy Świat i Białostoczańskiej stanowił dawną granicę między gruntami miasta Białystok, a ziemiami włościan ze wsi Białostoczek. Miało to istotne znaczenie z punktu widzenia rozwoju przestrzennego miasta w XIX w., gdyż dopiero po uwłaszczeniu chłopów skarbowych w 1873 r. możliwe było stopniowe wyprzedawanie gruntów ornych w północno-zachodnich strefach Białegostoku, dzięki czemu zabudowa mieszczańska zaczęła rozlewać się także wzdłuż m.in. dzisiejszych ulic Czystej, Włókienniczej i Jurowieckiej.

Tak też było z omawianą posesją, która została wydzielona przed 1880 r., a jej pierwszym właścicielem był Abram Lejb Sirota. Przymuszczalnie zakup gruntów w tym miejscu miał na celu uruchomienie własnej fabryki włókienniczej. Taką działalność realizowali sąsiedzi Sirotów spod późniejszego numeru 14 – Krynowie, a później Chaja Zylberfenig. W każdym razie o istnieniu w tym miejscu jakiegoś domu Sirotów przy Zaułku słyszymy dopiero pod koniec 1890 r., gdy syn Abrama Lejby – Saria, mieszkający w domu ojca, dokonał zakupu sąsiedniej działki o wymiarach 39 x 18 arszyn należącej do Franciszka i Jana Puchalskich, włościan ze wsi Białostoczek¹. Trudno jednak powiedzieć cokolwiek więcej na temat istniejącego wówczas domu.

Saria urodził się w 1862 r. w Białymstoku². W 1892 r. wstąpił w związek małżeński z Chaną Rywką Lisogórką³. W akcie metrykalnym odnotowano, że mimo mieszkania od dłuższego czasu w Białymstoku, był zapisany do ksiąg ludności miasteczka Orla. W kolejnych latach małżonkowie mieszkali przy Zaułku, tu też dorastały ich dzieci: Mordchaj (ur. 1895, nr 315), Samuel (1898, nr 566), Szejna (1905, nr 441F). W 1891 r. Saria udzielił pożyczki Jankielowi Rachitesowi, a rok później dwóch pożyczek Anastazji Hildebrandt. W dokumentach odnotowano, że mieszkał w domu ojca przy Zaułku Białostoczańskim⁴. Jeszcze w 1899 r. Saria dokupił kolejną działkę o charakterystycznym obrysie wydłużonego prostokąta (150x9 arszyn), co poświadcza jego genezę jako pola ornego chłopów ze wsi Białostoczek⁵.

Ojciec Sarii, Abram Lejb, zmarł przed 1910 r., dlatego pochodzący z tego roku wykaz właścicieli miejskich nieruchomości odnotował już Sarię jako posiadacza omawianego majątku (oznaczonego numerem 1241)⁶. Wycena posesji wynosząca 1750 rubli zdaje się wskazywać, że na działce nie było większej zabudowy, co dodatkowo potwierdza pochodzący z 1912 r. opis części majątku Sirotów – na działce kupionej w 1899 r. stały wówczas dwa drewniane domy i chlew⁷. Wątpliwe jednak, aby jednym z nich był zachowany do dziś budynek mieszkalny. Jego cechy – szalunek, dach naczółkowy, balustrada, brandmauer od strony fabryki Chai Zylberfenig – zdają się wskazywać, że został on zbudowany w okresie międzywojennym. Potwierdza to również zdjęcie lotnicze z sierpnia 1915 r., na którym nie widać jeszcze omawianego domu. Dokument ten jest jednak ważny z innego powodu – odnotowuje bowiem istnienie na posesji dużej, czterokondygnacyjnej fabryki włókienniczej, wzniesionej na przełomie XIX i XX w. przez Sirotę.

W 1915 r. w domu pod numerem 1241 odnotowano oprócz Sarii Sirotę mieszkających tu także Jankiela Wejgrowskiego i Józefa Rozenblata⁸.

31 sierpnia 1923 r. Mordchaj Sirota, syn Sarii, sprzedał nieruchomość przy ul. Białostoczańskiej 16 Chaimowi Wolmanowi za kwotę 30 milionów marek⁹. Jeszcze tego samego roku uregulowano hipotekę tego majątku, a prawa własności zapisano na Wolmana. W dokumencie notarialnym sprzedaży nie odnotowano szczegółów dotyczących zabudowy, zaś w księdze hipotecznej opisano, że majątek ten składał się z trzech posesji – najstarszej, drugiej kupionej w 1890 r. i trzeciej nabytej w 1899 r.¹⁰

Dzieje posesji przy ul. Białostoczańskiej 16 w okresie międzywojenny także są trudne do jednoznacznego odtworzenia, gdyż dysponujemy niewielką ilością źródeł historycznych na jej temat. Chaim Wolman był człowiekiem zamożnym, jeszcze w okresie zaboru rosyjskiego nabył posesję przy ul. Kupieckiej 16 (dziś ul. Malmeda), gdzie w dużej kamienicy funkcjonowały już w 1897 r. m.in. składy manufaktury i towarów sukiennych spółki Kuriańskiego i Rozental'a oraz B. Szapiry¹¹. Najwidoczniej odkupując posesję od spadkobierców Sarii Siroty liczył na możliwość czerpania zysków z nabytku, wynajmując lokale mieszkalne oraz – a może przede wszystkim – powierzchnię produkcyjną w gmachu fabrycznym. Przepuszczalnie jednak do końca lat 20. XX w. niewiele działo się pod omawianym adresem, a jego faktyczna rozbudowa i rozwój nastąpiła dopiero wraz z wykupieniem nieruchomości przez rodzinę Fuksów. Nie znamy dokładnej daty wykupu, ale musiało to nastąpić po 1930 r., a według wykazu ksiąg notarialnych z 1941 r. właścicielką do II wojny światowej była Liba Fuks¹².

Głowa rodu, Kalman Fuks, już przed 1913 r. przy ul. Krzywa w domu Lukhauza, prowadził sporą fabrykę waty i watoliny, zatrudniającą 20 robotników¹³. Był synem Szmula, a jego braćmi byli Tewia (Tewel), właściciel posesji przy ul. Pocztowej (Jurowiecka 14) i zlokalizowanej tam fabryki wełny oraz Boruch, właściciel fabryki mebli przy ul. Piaszczytej (po 1919 r. ul. Lubelska)¹⁴. Już w 1922 r. Kalman zarejestrował w Sądzie Okręgowym swoją wytwórną waty przy ul. Krzywa 22, sam zaś mieszkał w kamienicy przy ul. Kilińskiego 15¹⁵. Na początku 1931 r. firma zmieniła swoją nazwę na „Fabryka waty i watoliny - Kalman Fuks”, a jej siedziba została przeniesiona na ul. Białostoczańską 16¹⁶. We wrześniu 1934 r. Kalman upoważnił swojego syna Hirsza, do prowadzenia i kierowania jego fabryką¹⁷. Dwa lata później, Kalman przekształcił jednoosobową firmę w spółkę, w której współnikami zostali jego synowie: Szmul, Hirsz, Mordchaj i Chaim¹⁸. W tej formie przedsiębiorstwo funkcjonowało do II wojny światowej¹⁹, a o jej prosperowaniu świadczy fakt, że w 1936 r. posiadała oddziały sprzedaży wyrobów we Lwowie i w Wilnie²⁰. W 1938 r. wspólnicy wraz z dr. Jakubem Gawze, odkupili od Heleny vel Heszy Markus posesję przy ul. Białostoczańskiej 18 wraz ze znajdującymi się tam budynkami. Jak informuje mapa z 1937 r., była to część majątku Markusów położonego na przeciwległym brzegu rzeki, przy ul. Jurowieckiej 29²¹, połączona z nim wewnętrznym mostem nad Białką. Stały tu duże budynki – murowany i drewniany, pełniące najpewniej funkcje magazynowe.

Wspomniany w 1934 r. Hirsz Fuks mieszkał przy ul. Białostoczańskiej 16 i być może to jemu właśnie należałoby przypisać budowę zachowanego do dziś drewnianego piętrowego domu, który istniał na pewno w 1937 r. Pochodząca z tego roku mapa poświadcza, że na posesji oprócz frontowego domu stały zabudowania fabryczne – istniejący w 1915 r. czterokondygnacyjny gmach produkcyjny, budynki pomocnicze i magazynowe ustawione wzdłuż południowo-wschodniej granicy działki oraz drewniany budynek od strony rzeki. Już wówczas do domu mieszkalnego od północy przylegała murowana dobudówka, w której najpewniej działał jakiś punkt handlowy (w 1924 r. przy ul. Białostoczańskiej 16 działał sklep mięsny Szmuela Gruzbejna i Lipy Perej²²).

W okresie II wojny światowej majątek Fuksów znalazł się w obrębie getta i najprawdopodobniej znajdujące się pod tym adresem zabudowania fabryczne były nadal wykorzystywane w celach produkcyjnych. Najpewniej w lipcu 1944 r., w czasie wycofywania się Niemców z Białegostoku i nalotów Armii Czerwonej, wszystkie budynki fabryczne na posesji przy ul. Białostoczańskiej 16 zostały zruinowane, co widać na zdjęciu lotniczym z września tego roku. W stanie nienaruszonym przetrwał jedynie drewniany dom stojący przy ul. Białostoczańskiej. Wkrótce po 1944 r. majątek został przejęty pod tymczasowy zarząd państwowy. Odbudowano gmachy fabryczne i już w latach 50. XX w. funkcjonowały one jako magazyny. Z czasem rozdzielono posesje, wydzielając z dawnej części fabrycznej (nr 16a) działkę z domem (nr 16), który po 1944 r. pełnił nadal funkcje mieszkalno-usługowe przechodząc do zasobów miejskich. W 1996 r. na terenie dawnej posesji fabrycznej uruchomiono białostocki oddział TVP, który dokonał modernizacji gmachów i nadal je użytkuje. Natomiast dom pod nr 16 od dłuższego czasu pozostaje pustostanem o wciąż pogarszającym się stanie technicznym.

-
- ¹ APB, Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie, sygn. 29, k. 175-176.
 - ² APB, Akta stanu cywilnego okręgu bożniczego w Białymstoku, sygn. 35, nr 48aM.
 - ³ APB, Akta stanu cywilnego okręgu bożniczego w Białymstoku, sygn. 145, nr 157.
 - ⁴ APB, Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie, sygn. 32, k. 343-347; tamże, sygn. 37, k. 440-441; tamże, sygn. 49, k. 382-384.
 - ⁵ Akt kupna-sprzedaży nie zachował się.
 - ⁶ 1910, nr 1241
 - ⁷ APB, Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie, sygn. 119, k. 268-272.
 - ⁸ APB, Inspekcja podatkowa miasta Białegostoku i powiatu białostockiego, sygn. 11, nr 1021, 1022, 1023.
 - ⁹ APB, Akta notariusza S. Jankowskiego w Białymstoku, sygn. 4, nr 1962.
 - ¹⁰ *Obwieszczenie*, „Dziennik Białostocki” 1923, nr 271, s. 4.
 - ¹¹ M. Miłakowski, *Очеркъ Белостока въ историческомъ, этнографическомъ и бытовомъ отношеніяхъ съ приложениями*, Kijów 1897, s. 106-107.
 - ¹² APB, Sąd Okręgowy w Białymstoku. Wydział Hipoteczny, sygn. 338, nr 976.
 - ¹³ *Справочный календарь по г. Белостоку на 1913 год*, Białystok 1913, s. 235.
 - ¹⁴ *Справочный календарь по г. Белостоку на 1913 год*, Białystok 1913, s. 237, 241.
 - ¹⁵ „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Sprawiedliwości. Ogłoszenia Publiczne” 1923, nr 12.
 - ¹⁶ „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Sprawiedliwości. Ogłoszenia Publiczne” 1931, nr 72A.
 - ¹⁷ „Monitor Polski” 1934, nr 266.
 - ¹⁸ „Monitor Polski” 1936, nr 58.
 - ¹⁹ *Spis abonentów sieci telefonicznych państwowych i koncesjonowanych w Polsce (z wyjątkiem m. st. Warszawy) 1934*, Warszawa 1934, s. 50; *Spis abonentów sieci telefonicznych państwowych i koncesjonowanych w Polsce (z wyjątkiem m. st. Warszawy) na 1936 r.*, Warszawa 1936, s. 668; *Księga adresowa Polski: przemysłu, handlu, finansów, szkolnictwa i wolnych zawodów. Rok 1937*, Warszawa [1937], s. 1100, 1106; *Spis Abonentów sieci telefonicznych Państwowych i Koncesjonowanych w Polsce (z wyjątkiem m. st. Warszawy) na 1938 r.*, Warszawa 1938, s. 785; *Spis Abonentów sieci telefonicznych Państwowych i Koncesjonowanych w Polsce (z wyjątkiem m. st. Warszawy) na 1939 r.*, Warszawa 1939, s. 882.
 - ²⁰ Do prowadzenia punktu w Wilnie upoważnił w 1933 r. Mendela Lejbę Kwasa i Mendela Fajmuszewicza (APB, Akta notariusza B. Urbanowicza w Białymstoku, sygn. 46, nr 719).
 - ²¹ W. Wróbel, Rys historyczny fabryki Jakuba A. B. Markusa w Białymstoku przy ul. Jurowieckiej 29, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” z. 17, 2011, s. 175-190.
 - ²² *Obwieszczenie*, „Dziennik Białostocki” 23.07.1924, nr 201, s. 4.